

SZEMLE

GLOBALIZÁCIÓ VAGY NEMZETÉPÍTÉS?

A globalizáció és nemzetépítés kérdése ma különösen aktuális. Ha európai alapról indulunk ki, akkor három olyan jellegzetes folyamatról beszélhetünk, amelyek egyszerre hatnak: az egyik az egységbe szerveződés (unionizmus), a másik a nacionalizmus, míg a harmadik a globalizáció. Utóbbi jelenség különösen érdekes, mert ennek csúcsa a 16. századra az ún. nagy földrajzi felfedezések korára vezethető vissza. Tehát nem új jelenséggel van dolgunk, pusztán csak más civilizációs szereplőkkel gazdagodott a folyamat. Olyan civilizációs versenyről van szó, amelyben az lesz a győztes, akinek a legtöbb szellemi erőtartaléka van. Ennek kifejezési formája lehet az unionizmus és a - nem balkáni értelemben vett - nacionalizmus. A *Globalizáció és nemzetépítés* című kötet a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet 1998 szeptemberi, hasonló című konferencia anyagát tartalmazza. A négy nagyobb egységre tagolható tanulmánykötet elsőként tisztázza a *fogalmi kereteket*, majd a *nemzetépítésről és a regionális különbségekről* ad képet. Harmadik fejezetében a *regionalitás és globalizáció*, míg a zárófejezetben az *integráció-leszakadás-kisebbségi társadalmak* témakör olvasható.

Az első fejezet tanulmányainak sorát *Rabár Ferenc* írása kezdi meg. A globalizáció, nemzetállam, nemzet és társadalom fogalmak tisztázására vállalkozik. Történeti távlatba helyezi a globalizációt és kezdetét egészen a 16. századig vezeti vissza, azaz Kolumbusz Kristófig, Magellánig illetve Vasco de Gamaig. Ez volt a világkereskedelem és a gyarmatosítás kezdete. Ebből alakult ki a 20. század második felére az a globális kereskedelem, amely már párosul a nemzetközi fogyasztással is. A fogyasztás és kereskedelem globalizálása után új szakaszba lépünk, ez a termelés és a beruházások globalizálásának világa. Megváltozik a nemzetállam szerepe is. Kezdetben a globalizáció kezdeményezője a nemzetállam volt, mára a gazdaság lehengerli a politikát. Létezhet-e állam nélkül nemzet? Válasza, hogy az állam védi a nemzetet, egyben gazdasági, intézményi és jogi támasz. *Gergely Attila* előadása azonos témában, de az esetekre és kölcsönhatásokra koncentrálna jelenik meg. Állítása szerint a nemzetépítés-fogalom

a második világháborút követő évtizedekből származik, és a globalizáció csak tíz évre tekint vissza. Megállapítását Szingapúr és Magyarország esete alapján vizsgálja. *Tóth József* a Kárpát-medence földrajzi régióit elemzi. Tanulmányában az intra- és interregionális együttműködés folyamatrendszerén át a politikum szerepe is hangsúlyt kap. Történeti perspektívába helyezve a problémát olvashatunk az ún. előzményekről az első világháború illetve a két világháború közötti időszakról, valamint az államszocializmus időszakáról. *Molnár Gusztáv* az ún. mintakövetés közép- és kelet-európai konzekvenciáiról értekezik. Nagy hatású áttekintésében olyan kiváló történészek nyomdokain halad, mint Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Szűcs Jenő és Hajnal István. Fontos és eddig ki nem mondott megállapítása, hogy Magyarország a Nato tagságával tulajdonképpen a Nyugat részévé vált. A folyamatot geopolitikai fordulatként értékelte, azaz Kelet-Közép-Európa eltűnt. Megállapítása szerint Európa mindig is két nagytérségre oszlott: Nyugat- és Kelet-Európára. Ez nem jelent két egyenrangú geopolitikai egységet és nem jelent két öntörvényű szociológiai modellt. A mintakövetés értelme, hogy az ország a rendszerváltozást követően egyszerűen visszatért saját politikai és jogi hagyományaihoz, intézményesen is részévé válik a Nyugatnak.

Hamberger Judit tanulmánya alkotja a második fejezet nyitó írását. A cseh-német viszonyt elemezve olyan megállapításra jut, hogy azt skizofrénia jellemzi: politikai és gazdasági kapcsolatok fejlődnek, ugyanakkor a múltbeli problémák megoldatlanul maradtak. *Szilágyi Imre* a szlovén társadalom olasz- és osztrákképpét vizsgálja. A tanulmánynak aktuális mondanivalója van, különösen, ha a Haidrel foglalkozó részekre gondolunk. A szlovénok az olasz és osztrák szélsőségek kijelentései miatt úgy vélik, hogy áldozatai az olasz és osztrák/német törekvéseknek. A szerb nemzetpolitika és a Vajdaság politikai problémájáról *Mák Ferenc* közölt esszét. Fejezeteiben a szerb-montenegrói államszövetség problematikája, a Nagy-Szerbia víziója, a koszovói kérdés és a Vajdaság jelenik meg. Tanulmányában a szerb nacionalizmus legújabbkori fejlődéstörténetét 1989-től számítja, amikor a népvészér Milosević alkot-

mányt módosított és ezzel beteljesítette Jugoszlávia sorsát. A történész szerző a vajdasági magyar kisebbség helyzetét népszámlálási adatokkal és jellemző történelmi eseményekkel illusztrálja. Erdély 1989 utáni politikai helyzete *Takács Ferenc* elemző írásából ismerhető meg. Tanulmányát részletes és árnyalt történeti bevezetéssel kezd, ebben a szakaszban némi túlzással Erdélyt egyfajta keleti Svájc-hoz hasonlítja. Véleménye szerint Erdélyben azért nem alakult ki a svájcihoz hasonlítható közigazgatási gyakorlat, mert az erdélyi románság a bizánci kultúrkörhöz tartozott, és nem volt képes megformálni a maga rendi társadalmát. A középkori és újkori Erdély társadalmát egy alulról felfelé építkező, saját hagyományait és szokásait intézményesítő rendszerként ábrázolja. Történetében a töréspontot a trianoni döntés hozta, mivel ennek következtében egy erősen centralizált intézményrendszer erőltette a társadalomra a saját hagyományait és szokásait. Részletes politikai elemzésében feltárja az 1989 utáni román politikai vezetők nyilatkozatainak ellentmondásosságát, valamint a romániai magyar politikai körök „fontolva haladását”. *Tóth István* a kárpátaljai regionális és nemzeti törekvések bemutatására vállalkozik. Az agyoncentralizált Szovjetunió felbomlása után – rövid időre – felmerült Kárpátalja területi hovatartozásának kérdése illetve a területi autonómia megformálása. Kezdeményezőjeként az 1989 elején megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget tekinthető. A szerző bemutatja az ukrán kormányok Janus-arcú nemzeti-ségpolitikáját, a gyenge központi hatalom működését, valamint a helyi szinten jelentkező nacionalista pártok jelentőségét mondható aktivitását. A nemzetiségi érdekérvényesítésről szólva megismerhető a kárpátaljai magyar politikai erők megosztottsága, valamint a hazai politikusi körök tartózkodó magatartása. Kevésbé ismert tény, hogy Kárpátalján a területi igénynek (Magyarországhoz való csatlakozás) továbbra is jelentős bázisa van. A szerző az Antall-kormány 1993-as ukrán-magyar alapszerződés területi igényekről való lemondását – Kárpátalja oldaláról – hibás lépésként ismerteti.

A kötet *harmadik részében* a regionalitás és a globalizáció témakörök szerepelnek. A tanulmányok sorából két szerző munkáját fontos kiemelni. *Sonkoly Gábor* elemzése a 19. századi Erdély példáján keresztül a rendi/nemzeti illetve a regionális/globalis fogalom-történet alakulásáról közöl elemzést. Elsőként a nemzetiség-haza, a nemzetiség-állampolgár probléma értelmezésváltozása kap jelentéstartalmat. A továbbiakban olyan séma meghatározása a célja, amely a rendi és nemzeti társadalomfelfogást kapcsolatba hozza – sajátos térélfogás alapján – korunk globalizáló-regionalizáló kísérleteivel. Eszerint a kétféle (térbeli és társadalmi) besorolás együttes alkalmazása megosztja az egy helyen lakókat, éppúgy, mint az egy rendbe tartozókat.

Éger György írása az eurorégiók kiterjedésével, történelmi előzményeivel foglalkozik. Munkájának célja a határmenti együttműködések, azaz az eurorégiók működésének térbeli és időbeli elterjedésének bemutatása.

Winfried Langra hivatkozva osztályozza a regionalizmust, és három típusát különbözteti meg: 1) nemzeti keretű, 2) transznacionális, 3) nemzetközi. Legfőbb megállapítása, hogy az eurorégiók intézménye a határmenti együttműködések és a határmenti térségek fejlesztésének legeredményesebb formájának tekinthető. A keleti típusú eurorégió integrálja a leszakadásra hajlamos, rendszerint perifériális, illetve halmozottan hátrányos helyzetű határmenti régiókat.

A konferencia anyag *negyedik és egyben utolsó részében* az integráció, a leszakadás és a kisebbségi társadalmak problémájáról szóló kerekasztalbeszélgetés bevezető előadásai szerepelnek. Három ilyen előadó munkája közül elsőként *Biró A. Zoltán* Magyarországgal kapcsolatosról szóló beszámolója szerepel. Előadása csak a romániai magyar kisebbség oldalát mutatja be, azaz a magyar-magyar relációt. Elemzésében értelmezi a diaszpórahelyzetet, a kisebbségi társadalom anyaországához fűződő viszonyát és a határon túli kisebbség társadalmának intézményrendszerét. Vizsgálatai eredményei arra a megállapításra jutnak, hogy a Magyarországról kialakult kép egyértelműen pozitív: „modern”, „fejlett”, „előbbre vannak mint mi” stb. Az ilyen vélekedések egyben magukban rejtik egyfajta rejtett kívándorlási kényszerképzet lehetőségét is. *Losonc Alpár* a vajdasági magyarság Magyarországra irányított viszonyulását az aszinkronitásként jellemzi. A Magyarországról alkotott képet a történelem ideje sajátos módon befolyásolta. A rendszerváltozás előtti évtizedekben a vajdasági magyarság olyan gazdasági és kulturális előnyöket élvezett, melyek kiemelték a magyarság egészéből. Jelenkori történelmi és politikai eszmefuttatásában jelentkeznek azon problémák leírásai, melyeket a hétköznapiak/média világából az olvasó/hallgató/néző számára is ismeretesebbek.

Zárótanulmányként *Bárdi Nándor* írása szerepel. Dolgozatának címe: *Törésvonalak a határon túli magyar politikában*. Tanulmányában ennek megfelelően a politikum dominál. Az 1989 és 1998-as időszakot áttekintve három jelenséget mutat be: 1) a határon túliság fogalmi megközelítését, 2) a politikai eliten belüli törésvonalakat, 3) az utóbbi tíz év magyar kisebbségi közéletben felmerült vitatémákat. Tanulmánya alapját a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek 1989 utáni iratanyagainak feldolgozása és a témában készült kronológiák és bibliográfiák adják. Fejezeteiben keresi a választ a törésvonalak feltárására, a kisebbségpolitikai önszerveződő stratégiákra. Az utóbbi részben országonként tekinti át az önszerveződéssel kapcsolatos eltérő elképzeléseket és arra keresi a választ, hogy mi-

lyen tényezők határozzák meg a kisebbségi magyar politikázás intézményes kereteit.

Összefoglalva, a recenziens a Teleki László Alapítvány gondozásában megjelent és a konferencia-gyűjtemény műfajába tartozó könyvet mindazok figyelmébe ajánlja, akiket érdekel a kisebbségi kérdés regionális megközelítése. Ugyanakkor fontos azt is hangsúlyozni, hogy a tanulmányok zöme ennél szélesebb spektrumú, így a regionalitás iránt érdeklődő oktatáspolitikai, a regionalitást kutatók és egyetemi hallgatók számára is tanulságos, sőt alapinformációkat hordozó segédkönyv lehet.

(*Globalizáció és nemzetépítés. Budapest, Teleki Alapítvány, 1999.*)

Radácsi Imre

MODERNIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK

Karády Viktor – az 1956 óta Párizsban élő, Magyarországon is publikált számos könyve, tanulmánya alapján napjainkban szerencsére már a hazai olvasókörönél előtt is jól ismert jeles szociológus, az *Actes de la Recherche en sciences sociales* c. neves francia folyóirat állandó szerzője – most megjelent könyve tanulmánygyűjtemény. A kiadvány egy elméleti jellegű bevezető tanulmányra, és két nagyobb részre tagolódik; utóbbiak egyenként öt-öt, tematikailag egymáshoz kapcsolódó, mégis önálló írást foglalnak magukba. A tanulmányok mindegyike a polgárosodás, a zsidó asszimiláció, a társadalmi egyenlőtlenségek és a korabeli oktatási piacok kérdéskörét járja körül, más és más aspektusból.

A gyűjteményt bevezető tanulmány a *Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon* címet viseli. A „modernizáció” a rendszerváltást megelőző időszakban a társadalomtudományok (nem kevésbé a publicisztika és a politika) egyik gyakran használt kategóriája lett, ám mint az általában lenni szokott, a kifejezésnek annak használói meglehetősen különböző, esetenként egymással össze nem egyeztethető értelmet tulajdonítanak.

Karády a tanulmány elején meghatározza, hogy a modernizáció kifejezésnek – kelet-közép-európai, és így magyar vonatkozásban – milyen tartalmat tulajdonít; azokat a folyamatokat érti alatta, amelyek a korábbi zárt feudális berendezkedés lebontását, a rendi viszonyok felszámolását, a társadalmaknak a nyit társada-

lomszervezési modellhez történő közelítését célozták. Álláspontja szerint a modernizáció a jogi egyenlőség által biztosított szabadpiacon túl „általában megnövelte az egyénileg szerezhető tőkefajta súlyát az érvényesülésben (nevezetesen a tehetség, az iskolázottság, a munkakézség révén) az öröklött vagy kollektív biztosított tőkefajtaival szemben, és újraosztotta a kollektív mobilitási javak (nem, vallás, nemzetiség, név, cím, családi tekintély) által képviselt esélypotenciált az érvényesülési piacokon s ezzel a feudális viszonyok közötti előrehaladás rendjét radikálisan átszervezte”. A folyamattal együtt járt az iparosodás, az állam és a közintézmények szerepének, kompetenciájának, általában az állami kontroll növekedése, valamint annak lehetősége, hogy a társadalom mind szélesebb rétegeit mozgósítsa a politika. Ez az átalakulás bizonyos, a korábbi hűbéri eredetű kötöttségek alól szabaduló rétegek számára közvetlen státuszjavulást jelentett; ennek lett eredménye egyebek között a zsidók megjelenése több, számukra azelőtt tiltott, zárt társadalmi mobilitási piacon, és hasonló lehetőséget jelentett némely más etnikai-vallási kisebbség, de pl. a nők vagy a korábbi jobbagyaparasztok számára is, még ha, mint a szerző nem mulaszt el emlékeztetni, „nemcsak a fasiszta, náci vagy kommunista típusú modernizációra beállított rendszerek, de az autoriter igazgatású nemzetállamok is csak igen korlátozott politikai jogokat biztosítottak állampolgáraiknak”.

A közgondolkodásban közhely – mégpedig megalapozatlan közhely – a zsidóknak a kapitalista fejlődésben különleges, meghatározó szerepet tulajdonítani, sőt a kettőt szinte azonosítani, holott ma is érvényesnek tekinthetjük André Sayou –Werner Sombarttal a zsidók és a kapitalista fejlődés azonosításáról folytatott vitájában tett – megállapítását, hogy „...a Rotschildok és más izraeliták, akik szinte kizárólagosan a nagy állami hitelekkel és a tőke nemzetközi áramlásával foglalkoztak, egyáltalán nem ... foglalkoztak jelentős ipari vállalkozás alapításával”.^{*} Karády a könyv bevezetőjében fölvezet a 18. században és a 19. század első felében Magyarországra érkezett zsidóságnak – az egyéb korabeli bevándorló tömegekhez és a helyi társadalomhoz képest – három olyan kollektív jellemzőjét, amelyek elvben kérdésessé tehetnék volna a modernizációs folyamatokban való részvételük képességét; a vallást, illetve a vallási hagyományt, a hagyományos zsidóság társadalmon és történelmen kívüli státusát, végül a zsidóság által a középkor óta betöltött hagyományos gazdasági közvetítő szerepet, mely utóbbi helyenként és időnként inkább egyenesen a prekapitalista csereviszonyok megmeregítéséhez, mintsem azok meghaladásához járult hozzá. Megállapítja, hogy

* Idézi: Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.